

הביאנלה לאדריכלות, ונציה 2006

גלגל הצלה

טיפולוגיה של הנצחה בישראל – אדריכלות וחברה

אדר' טולה עמיר

מבני הנצחה וזיכרון הינם מבני קצה, מבנים אשר מאכסנים נושא טעון במיוחד, תוך פנייה לקהל יעד רחב ומגוון ומתוך צורך למסור מסר ברור בזמן שהייה מוגבלת. מבנים אלו מהווים דוגמה לביטוי קיצוני של סמליות אדריכלית בתרבות. התערוכה "טיפולוגיה של הנצחה בישראל – אדריכלות וחברה" שהוצגה בביאנלה בוונציה מבקשת לדון במבני הנצחה וזיכרון ובייחסי הגומלין המתקיימים בתוך המשולש חברה-תרבות-אדריכלות.

השאלה המיידית העולה ממבני הנצחה וזיכרון נוגעת בנושא המניפולציה האדריכלית והלגיטימיות שלה. במילים אחרות: האם לאדריכלות, ולאדריכ' לות זיכרון בפרט, מותר להתיימר ולשלוט ברגשותיו של הצופה, לייצר חוויה מסוימת וע"י כך לעצב תודעה?

מבני הנצחה וזיכרון בישראל אינם מבנים המתעדים, או מתרגמים באופן תלת מימדי וישיר, אירוע או תקופה. התפיסה המאפיינת מבנים אילו היא בהיותם מתווכים בין העבר וההווה לבין העתיד. מבני הנצחה וזיכרון בישראל אל בונים מסד של לגיטימיות לצרכיה של חברה שנאלצת להמשיך ולהק' ריב חיים, בבחינת הצדקת הקושי של הקיום הנוכחי, והצדקת המחיר העתי' די. הסיפור ההיסטורי - העבר והשכול - אינו הסיפור כולו. כאן המבנים והאי' נדרטאות מספרים סיפור נוסף, סיפור מיוחד למקום. המבנים אמנם מתע' דים את ההיסטוריה, את המוות, את הכאב, אולם תוך כדי כך הם מייצרים מבט נוסף - קדימה, לעתיד.

מכאן, שהמבנים הללו נותנים תוקף, במונחים של מקום ושל תכנון אדריכ' לי, למיתוסים קיימים ולצו חברתי בקונטקסט הישראלי המיוחד.

האדריכלות משתמשת, גם אם באופן תת מודע, בפלטפורמה הרגשית הקיימת בקרב החברה הישראלית בהקשר של זיכרון והנצחה. לעיתים היא אף מנצלת את חוסר ההגנה של הצופה, המוכל בתוך חוויה בעלת קודים

ברורים, בכדי להוביל למסקנה הנבנית בכלים אדריכליים.

התערוכה עוסקת במימד האדריכלי, המייצג את גיוס הזכרון למען העתיד תוך אימוץ הדיכטומיה של שני מצבי קצה - העבר וההווה מול העתיד, ותר' גומם לתלת מימד. התערוכה מתמקדת במכלול התופעה כפי שהיא באה לידי ביטוי בקרב הסקטור היהודי בישראל, המהווה כשמונים אחוז מהאוכל' לוסיה. תפיסת הזיכרון וההנצחה בקרב המיעוט הערבי-פלסטיני בישראל מייצגת נרטיב שונה לחלוטין וכמעט אינה מיוצגת במופע אדריכלי בישראל. בהיסטוריה הישראלית קיימים שני עוגנים דומיננטיים, המשמשים כנקודות התייחסות קבועות לנושא. השואה מהווה את נקודת ההתכנסות הראשונה והעיקרית שממנה - מהאובדן, מהאובדן, מהכאב - צמחה מדינת היהוד' דים. מלחמות ישראל, המהוות את בסיס הכובד השני - מאז מלחמת העצמאות 1948, מבצע סיני 1956, מלחמת ששת הימים 1967, ההתשה 1970, מלחמת יום הכיפורים 1973, מלחמת לבנון 1982, וכל מה שארע ביניהן - שייכות, בנרטיב הישראלי, למאבק לקיומה של מדינה, שנולדה מעשן השואה.

הצדקת מלחמות ישראל נותנת את הלגיטימציה לדם שנשפך ועוד עלול להישפך, להמשך שיתוף הפעולה ללא תנאי בין המערכת הביטחונית והצב' אית לאזרח במדינה, להסכמה חסרת הערעור כי המאבק הוא כלי הישרדו' תי של הקיום בארץ.

השכול הישראלי איננו פרטי, אלא רתום לרעיון הקולקטיבי, וכך ביטוי הזיכרון וההנצחה בישראל ייחודי בהיקפו, וכולל אלמנטים רבים מעבר למבנים; תזכור' רת חזותית ורעיונית למדינה שקודשה בדם. הכמות הרבה של מבני זיכרון והנצחה בישראל, היא רק חלק מריבוי האלמנטים המנציחים וזוכרים. היומי' ום הישראלי רווי בחגים ומועדים, המנציחים אירועים ונושאים לאומיים, בשמות ישובים (לוחמי הגטאות, נתיב הל"ה), שמות רחובות (מקהילות לגי' בורים), הנצחות מקומיות על גבי אמבולנסים וציוד חרום, גנים ציבוריים, עצים, אנדרטאות, גלעדים, בתי יד לבנים, מוסדות ציבור, אתרי אינטרנט, בתי קברות צבאים, יערות, חורשים, ועוד. הצורך בהנצחה קיים גם במקומות אחרים, אולם הייחוד הישראלי הוא בכמות, בתרגום, ובמניפולציה האדריכלית.

המבנים המוצגים בתערוכה הם דוגמה לביטוי האדריכלי הייחודי המנציח שני סיפורים היסטוריים שונים כל כך במהותם. יחד עם זאת, מההיבט האדריכלי לא נמצא הבדל רעיוני משמעותי בין תפיסת הנצחת השואה לבין ההנצחה של חללי מלחמות ישראל. יותר מזה, מבחינה רעיונית, לא נמצא הבדל בין הגישה האדריכלית להנצחה בעידן של תחילת המדינה, לבין ההנצחה בימים

אלו, כחמישים שנה מאוחר יותר.

הגורם המאחד את המבנים הוא שכולם מאופיינים ב"סדר" (Order) מיוחד. אחרים. תמצית ה'סדר' הוא בהפכים של חללים, וכמעט כל המבנים מנצלים יותר מהיפוך אחד. סוגים שונים של הפכים מאורגנים במבנים אלו. ההיפוכים רומזים על שני מצבים מנוגדים הקשורים לייצוג הזמן - במובן הרחב של עבר ועתיד. בדרך כלל הצופה נמצא בתוך המבנה בזמן מסוים ויוצא לזמן שונה. העבר וההווה מתקיימים במהלך שהייה, הליכה, התבוננות ותוך כדי המעבר מתרחש השינוי.

תערוכה זו מבקשת להציג מאפיין יחודי לאדריכלות בישראל. אדריכלות ההנצחה בישראל מייצרת מבט כפול ע"י תרגום של ההפכים בחללים אדריכליים, כייצוג של שני סוגי זמן. המצב הייחודי של המבט הכפול, אחורה לאירוע ולטראומה הראויה להיזכר, וקדימה לעבר החיים העתידיים, מקבל את ביטויו גם במבנים. האדריכלים, כחלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית, עוסקים בהעברת המסר המתבטא ע"י הפכים של חוויות. תלת המימד של ההנצחה, המביטה אחורה וקדימה, מיוצג באופנים הבאים: סגור ופתוח, חשוך ומואר, מתחת ומעל, קרוב ורחוק. באנדרטאות הוא מתקיים לעיתים בהעמדה מול נוף, או על רקע של צמחיה, שמסמלת חיים, צמיחה והמשכיות. ישנם מבנים המכוונים את המבט לרחוק. למרחב, לסיבה, אל העתיד. התערוכה, "טיפולוגיה של הנצחה בישראל" מציעה מסלול, אשר מעביר את הצופה דרך חוויה של הפכים המיוצרים בכלים אדריכליים. הביתן מציג את הפתרונות האדריכליים המיושמים בבנייני זיכרון והנצחה בישראל ומעלה לדיון את נושא הסמליות באדריכלות, את החוויה האדריכלית, ואת הקשר בין חלל לרעיון. הצופה עובר דרך צמדים של חללים מנוגדים הממחישים את הביטוי האדריכלי לרעיונות המרכזיים במבני הנצחה בישראל.

בביתן שלושה מפלסים. במפלס הכניסה מיוצרת החוויה הראשונה והיא המעבר מחושך לאור ומנמוך לגבוה. משם עולה הצופה לחלל במפלס השלישי, חלל אשר בו מוצגים במודלים, בשרטוטים ובתמונות 15 מבני הנצחה והזכרון שנבחרו. המודלים בשחור ולבן הינם רעיוניים במהותם,

מסבירים את ביטוי הטענה הרלבנטית בכל אחד מהבניינים, ומנתחים את היש' וה'אין' של החלל האדריכלי. המודלים עשויים חומרים פלאסטיים, בני גוד לאבן ולבטון האופייניים לאתרי הנצחה. יחד עם זאת, הפלסטיק, בשונה מהחומרים הטבעיים הוא כנראה הנצחי.

כמו כן מוצגים מסמכים אדריכליים: תכניות, חתכים וחזיתות של המבנה, פרטים אודות הבניין ועל המתכנן, ותמונות של המבנה. בחלל זה ניתן לצפות דרך חרכים למרחק, הפך נוסף המתקיים בחלק מהמבנים. במפלס השני, אליו יורדים, מתרחשת חווית מתחת-מעל המתייחסת לצילומי שורת ברושים שעל הקירות. כן מוצג קיר נתונים המציג באופן גראפי את מספר אנדרטאות ההנצחה הרשמיות בישראל, שעד שנת 1995 מנו למעלה מ- 900. (מאז נוספו רבות, ורבות גם האנדרטאות הפרטיות הממוקמות ברחבי המדינה). בגינת הביתן מוצבות 30 אבוקות זיכרון. אבוקות אלה מוצבות על כל בניין ציבור בישראל במהלך השבועיים שבין מוצאי פסח ועד ליום הזיכרון. חג הפסח מציין את משמעות המעבר מעבר דות לחרות, מייד אחריו מצוין יום הזיכרון לשואה ולגבורה, ושבוע אחריו מציינת ישראל את יום הזיכרון לנופלים במערכות ישראל, ונפגעי פעולות האיבה. במוצאי אותו יום פורץ חג העצמאות. בתום השבועיים מורדות האבוקות וממתינות לשנה הבאה.

התצוגה נחתמת בהקרנת וידאו-ארט ישראלי המורכב מסצנת "פייטה" בעלת גוון אוניברסאלי של פרידה ושכול, כשברקע מושמעת תפילת "אל מלא רחמים", לזכרו ועילוי נשמתו של המת. הוידאו-ארט מחזיר את הצופה מהשדה המרחבי לאבדן האישי.

את התערוכה מלווה פרק משיר של יהודה עמיחי המציע את זר הפרחים העגול, המאפיין טכסי זיכרון והנצחה, כגלגל הצלה לחיילים הקבורים מתחת תיו. הדימוי של זר אבלים כגלגל הצלה, המחבר בין מי שנמצא מתחת לפני הקרקע ובין מי שמניח את הזר ממעל, קושר קשר בין החי למת, בין העבר להווה ולעתיד. הדימוי הזה מאזכר את המחויבות ההדדית והקשר הבלתי נפרד בין המתים לחיים, ומקבל את העובדה כי המוות הוא גם שיכחה, וכי הזיכרון המרובה מבטל את הזיכרון האישי.